

Արշալույս ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ
Երևանի պետական համալսարան

ԻՆՔՆԱԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ՏԱՐԻՆ Վ. ՍԱՐՈՅԱՆԻ
ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ՄԵՁ

Գրական ասպարեզ իջնելով անցյալ դարի 30-ական թվականներին՝ Վիլյամ Սարոյանը նոր և յուրօրինակ մոտեցում դրսևորեց իր ժամանակի ամերիկյան իրականությունն ու առհասարակ մարդու ներաշխարհը բացահայտելու գործում: Խիստ անձնական կամ մանրուք թվացող շեշտերի միջոցով նա կարողանում է հասնել նշանակալի ընդհանրացումների: Սարոյանի ստեղծագործության մեջ տարբեր ժանրերը ժամանակագրական իմաստով խիստ սահմանազատված չեն, սակայն միշտ առկա է ինքնակենսագրական տարրը թե՛ միջնորդավորված և թե՛ ակնհայտ, թափանցիկ ձևով: Որպես բնորոշ օրինակ դիտարկվում է «Իմ անունը Արամ է» ժողովածուն: Ստեղծագործական ավելի ուշ շրջանում ինքնակենսագրական տարրը առավել ամբողջական ձևով արտահայտվել է նրա ինքնակենսագրական տարաբնույթ արձակում:

Բանալի բառեր. Վ. Սարոյան, մարդու ներաշխարհ, ինքնակենսագրական տարր, Ես-ը վերագտնելու ճանապարհ, անձնականը և գեղարվեստականը, հուշագրություններ

20-րդ դարի անգլալեզու գրականության ամենաինքնատիպ դեմքերից մեկը՝ Վիլյամ Սարոյանը, ասպարեզ մտավ անցյալ դարի 30-ականներին՝ դրսևորելով միանգամայն նոր, յուրօրինակ մոտեցում իր ժամանակի ամերիկյան իրականությունը, անհատի և հասարակության հարաբերությունները և առհասարակ մարդու ներաշխարհը բացահայտելու գործում: 1934 թվականին լույս տեսավ նրա պատմվածքների ժողովածուն՝ «Խիզախ պատանին թռչող ճոճածողի վրա» վերնագրով: Ժամանակի քննադատությունը չկարողացավ միանգամից գնահատել գրքի բերած նորությունն ու թարմությունը:

1930-ական թվականները ԱՄՆ-ի համար դժվար սոցիալ-քաղաքական ժամանակներ էին. հասարակական գիտակցությունը ներթափանցված էր մռայլ գույներով, գրականությունը հիմնականում միտված էր խոշոր, մասշտաբային կտավների ու հարցադրումների, փորձում էին պարզաբանել սոցիալական, քաղաքական կյանքի ընդերքում տեղի ունեցող տեղաշարժերը, տեղատվություններն ու մակընթացությունները: Հանդես էին գալիս Թոմաս Վուլֆը, Ջոն Դոու Պաստալը, Հեմինգուեյը, Ջոն Սթայնբեքը, Ֆոլքները, Շերվուդ Անդերսոնը. անուններն արդեն խոսում են իրենց մասին: Եվ ահա հայտնվում է 26-ամյա մի երիտասարդ հեղինակ, որը մի կողմ դնելով իր վաստակաշատ գրական նախորդների և ժամանակակիցների փորձը՝ բերում է նոր աձակ: Շրջանցելով կարծես մարդկանց գիտակցությունը ճնշող ծանր խնդիրների գորդյան հանգույցը՝ նա միանգամայն պարզ հնչերանգով սկսում է պատմել իր տարեկից ինչ-որ երիտասարդների, իր պես սկսնակ գրողների, ամենատվորական կենցաղով ապրող մարդկանց առօրյայի մասին: Թեթևորեն, կարծես առանց

ճիգի, մակերեսորեն ու հպանցիկ, նրա գրչի տակ բացվում են մարդկային ճակատագրեր, նաև ողբերգական, ինչպես, օրինակ, ժողովածուի վերնագիրը դարձած պատմվածքի հերոսի դեպքում, զծագրվում են դեմքեր, որ խիստ ծանոթ են, նկարագրվում են իրավիճակներ, իրադարձություններ, որ պատահել ու պատահում են միլիոնավոր ամերիկացիների հետ: Կարդալով Սարոյանի պատմվածքները՝ մարդիկ ճանաչում են իրենք իրենց և շրջապատող իրականությունը, բայց դա ճգնաժամային, հռետես տրամադրություններ չի ստեղծում վերջ ի վերջո, այլ արթնացնում, արմատավորում է զարմանալի զգացողություններ ու մտքեր, որոնց շնորհիվ մարդիկ ապրում են: Թող որ դրանք «աննշան» են, «անհարիր իրականությանը», «ոչ ճշմարտացի», բայց դրանք փաստորեն կան մարդկային էության խորքերում պահված, և Սարոյանը հիշեցնում, ապացուցում ու համոզում է, որ արևը միշտ էլ փայլում է, ուղղակի երբեմն ամպերն են ծածկում նրան: Խիստ անձնականի, ոչ բնորոշի կամ մանրուք թվացող շեշտերի ու մանրամասների միջոցով նա կարողանում է հասնել նույնքան նշանակալի ընդհանրացումների ու համամարդկայինը վերծանելու բանալիների:

Հետաքրքիր է, որ թե՛ այս ժողովածուի և թե՛ դրան հաջորդած մյուս պատմվածքների հերոսների մեջ և՛ ժամանակի և՛ հետագայի գրաքննադատները շատ բան են տեսել անձամբ հեղինակի կյանքից: (Այդ մասին ասված է Հ. Ֆլուանի 1966 թ. հրատարակված «Վ. Սարոյան» մենագրության մեջ, ռուս գրականագետ Ա. Չվերևի 1982թ. «Սարոյանի արևոտ, տխուր աշխարհը» գրքում, էջ 32 և այլն):

Ուշագրավ է նաև այն փաստը, որ 1936թ. հրատարակված իր “Inhale and exhale” («Ներշնչում և արտաշնչում») խորագրով ժողովածուին Սարոյանը տվել է “an autobiographical interlude” ենթավերնագիրը:

1930-ական թվականների վերջերից Սարոյանի ստեղծագործության մեջ գերակշռում է թատերգությունը, նրա պիեսները արժանանում են թատերական քննադատների ուշադրությանն ու հավանությանը: Այստեղ ևս, ինչպես պատմվածքի ժանրում, նա եղել է նորարար, «կռահել» շատ ու շատ սկզբունքներ ու միտումներ, որ այն ժամանակ դեռևս սաղմնային վիճակում էին և սպասում էին իրենց լիարյուն մարմնավորմանը: 40-ական թթ. գրում է կինոսցենարներ, համագործակցում է Հոլիվուդի հետ, հետագայում՝ գրում նաև վեպեր: 1952-ից սկսած հիմնականում գրել է հուշեր և ինքնակենսագրություններ: Ընդհանրապես, Սարոյանի ստեղծագործության մեջ տարբեր ժանրերը ժամանակագրական իմաստով խիստ սահմանազատված չեն, սակայն նրա բոլոր ստեղծագործություններում, ինչ ժանրի էլ որ պատկանեն, միշտ առկա է ինքնակենսագրական տարրը ոչ միայն անուղղակի, միջնորդավորված ձևով, ինչպես շատ գրողների երկերում, այլև որոշակի, ակնհայտ ու թափանցիկ: Այս իմաստով դժվար է գտնել մեկ այլ օրինակ:

20-րդ դարի 80-ական թվականներից սկսած՝ Սարոյանի և՛ անձի, և՛ ստեղծագործության նկատմամբ առաջանում է նշանակալի հետաքրքրություն: Գրվում և բեմադրվում է անգամ պիես Սարոյանի մասին: (1996թ. կոնֆերանսի նյութերից): Լույս են տեսնում մի շարք գրքեր, այդ թվում երկուսը Սարոյանի

որդու՝ Արամ Սարոյանի հեղինակությամբ: («Վերջին ծեսերը. Վ. Սարոյանի մահը» 1992 և «Վ. Սարոյան» 1983):

1983թ. լույս է տեսնում Դևիդ Քալոնի «Վիլյամ Սարոյան. իմ իսկական գործը լինելն է» գիրքը, 1984թ. Լոուրենս Լիի և Բարրի Գիֆորդի «Սարոյանի կենսագրությունը» և նույն 1984-ին Էդուարդ Ֆոսթերի «Վիլյամ Սարոյան» մենագրությունը: Գրականագիտական մոտեցման առումով առավել հետաքրքիր են վերջին երկուսը: Տվյալ հոդվածում արծարծվող հարցերի տեսանկյունից՝ կիսատակենք միայն Դևիդ Քալոնի գրքի իններորդ՝ «Հիշողության ճանապարհը» գլուխը: Ըստ Քալոնի՝ Սարոյանի ողջ ստեղծագործությունը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ մասնատված ես-ը վերագտնելու, դեպի հոգեկան առողջացում ու վերականգնում տանող ճանապարհ: Հոգու ու տիեզերքի միաձուլման խոր տենչանքը առհասարակ առաջնահերթ թեմաներից է եղել ամերիկյան գրականության մեջ՝ սկսած Ուիթմենից և Տորոյից մինչև Ջեյ Բերուար և Հենրի Միլլեր: Սարոյանի ստեղծագործությունը Քալոնը դիտարկում է որպես այդ խորընթաց միտումի ևս մի արտահայտություն. «Ինչպես Ուիթմենը...», - ասում է նա, - Սարոյանը փնտրում է լինելությունը (experience of being), նա ուզում է գնալ ուղիղ դեպի իրերի սիրտը, փութեռանդորեն, անմիջականորեն և կրքոտ» /Calonne, 1983: 8/:

Անդրադառնալով Սարոյանի հուշագրությանը՝ նա նշել է, որ այն ոչ միայն կենսագրական տվյալների աղբյուր է, այլև գրողի արձակի լավագույն մասերից մեկը: Այդ գործերի ամենաբնորոշ մոտիվը Սարոյանի օտարվածության մշտատև զգացողությունն է, նրա անձի երկփեղկվածությունը: Նա մտասկեռված է դեպի իր անձնական զգացմունքներն ու կենսափորձը՝ որոնելով իր անհատականության ու պահվածքի հոգեբանական, այսպես կոչված, նախանյութը, ատաղձը: Այդպիսի մոտեցումը Քալոնը նմանեցնում է հոգեվերլուծության:

Համառոտ անդրադառնալով նաև Էդուարդ Հալսի Ֆոսթերի՝ 1984-ին լույս տեսած «Վ. Սարոյան» գրքին: Իր իսկ խոստովանությամբ խորագնդին ուսումնասիրության չհավակնող այս գրքով նա փորձ է արել պարզել, թե ո՞րն է Սարոյանի սիրվածության և անվերապահորեն հեղինակությունների շարքում դասվելու գաղտնիքը: Քննելով նրա ստեղծագործությունը՝ Ֆոսթերը նույնպես գնում է դեպի նրա անձը, ծագումը, ընտանիքը՝ անընդհատ կապելով այդ ամենը կոնկրետ ստեղծագործությունների հետ: Խոսելով բուն ինքնակենսագրական գործերի մասին՝ Ֆոսթերը մի կողմից դիտում է դրանք որպես գեղարվեստական արժեք չներկայացնող օժանդակ նյութեր, մյուս կողմից՝ շարունակ քննում է Սարոյանի անցյալը (background) հենց այդ գործերի մեջ՝ պարզելու համար նրա ժառանգության այդչափ կենսունակ լինելու հարցը: Ֆոսթերը արել է մի ուշագրավ դիտարկում, ըստ որի Սարոյանը կարողացել է գտնել և արտահայտել իր մշակութային անցյալից կենսափորձի այնպիսի ըմբռնում, որը շատ մոտ է ամերիկյան գրականության մեջ արդեն հաստատված մտահայեցողությանը: Ինչևէ:

Վ. Սարոյանի ստեղծագործության մեջ առանձնակի տեղ է գրավում նրա՝ թերևս ամենահայտնի և ամենասիրված գրքերից մեկը՝ «Իմ անունը Արամ է»

ժողովածուն, որը լույս է տեսել 1940 թվականին: Շարքի 14 պատմվածքները ընթերցելիս առաջին հայացքից կարող է թվալ, թե դրանցից յուրաքանչյուրը Սարոյանի պատանեկան կյանքի այս կամ այն դրվագը պատկերող հուշեր են: Եվ, իսկապես, ընտանեկան ալբոմի լուսանկարներից և կենսագրությունից մեզ հայտնի մարդկանց մենք հանդիպում ենք այստեղ. լինի դա մայրիկը կամ քեռի Խոսրովը «Խեղճուկրակ արաբը» պատմվածքից, Ղարոլանյանների պապը «Ուղևորություն դեպի Հանֆորդ» և այլն: Իրական են նաև քաղաքի փողոցներն ու եկեղեցիները, քաղաքից դուրս գտնվող բլուրներն ու գետերը, փշածածկ չոր հողերը, որտեղ քեռի Սելիքը փորձում է նռնենիներ աճեցնել: Բնականաբար մեծ է գայթակությունը՝ նույնացնել պատմվածքի հերոսներին ու նրանց նախատիպերին և, այնուամենայնիվ, ոչինչ նույնական չէ: «Իմ անունը Արամ է» գիրքը իրականի ու անիրականի հազվագյուտ մի համաձուլվածք է, գեղարվեստականի և վավերագրականի մի բացառիկ փոխներթափանցում և համադրում:

Ահավասիկ «Հնաոճ սիրավեպ սիրային ոտանավորներով ու այլևայլ բաներով» և «Կրկեսը» պատմվածքները: Գլխավոր հերոսը՝ Արամ Ղարոլանյանը, իր չարածճիությամբ, սրամտությամբ և աշխուժությամբ հիշեցնում է պատանի Սարոյանի ճշգրիտ դիմապատկերը: 20-րդ դարասկզբի ամերիկյան փոքրիկ քաղաքի դպրոցում, իհարկե, կարող էին իրական միսս Դաֆններ և միստր Դերրինգոներ կամ Դոուսըններ լինել, այնքան իրական, որքան տաղտկալի դպրոցական ծրագրերն ու դաստիարակության միակ հուսալի միջոցը համարվող «տեր-թողիկյան» ծեծը, բայց ահա Արամի և իր ընկերոջ՝ դպրոցի տնօրենի հետ ողջ խոսակցությունը խիստ երգիծական, նույնիսկ սարկաստիկ հնչերանգով թերևս՝ ոչ:

Կամ, օրինակ, պատանի հերոսի և Լոկոմոտիվ 38-օջիքվեյ կոչվող «ցնդած» հնդկացու արկածները «Լոկոմոտիվ 38» պատմվածքում: Եթե անգամ պատկերացնենք, որ իրական է սատկած էշի փոխարեն թանկարժեք «պակկարդ» գնող միլիոնատեր մի հնդկացի բնիկ, որը անշահախնդիր կարող է ուրախանալ իր նոր կրտսեր ընկերոջ՝ մեքենա վարելու հաջողությամբ, ապա աննկատելիորեն, ինչ-որ մի պահի վերհուշ-իրականությունը արագորեն վերածվում է կյանքում առաջին անգամ մեքենա նստած, բայց փողոցներով անվեհեր սլացող պատանի հերոսի մասին տղայական հրճվանքով ու հպարտությամբ լեցուն մի լեզենդի:

Կամ վերցնենք պատանի Ղարոլանյանի պապի կերպարը «Ուղևորություն դեպի Հանֆորդ», «Իմ զարմիկ հռետոր Տիգրանը» և այլ պատմվածքներից: Մի քիչ տարօրինակ, Սարոյանի խոսքերով, մի քիչ խենթուխելառ ծերունի է կարծես: Միևնույն ժամանակ քեզ բռնում ես այն զգացողության վրա, որ խիստ տիպական մի հայ պապ է քո առջև, իր խստությամբ, իր ծիծաղով և իմաստությամբ, բեղերով կամ առանց բեղերի, բայց հենց այնպիսին, ինչպիսին են շատերը:

Ահա այսպես կարելի է քննել պատմվածաշարի բոլոր հերոսների կերպարներն ու դրվագները, դեպ առ դեպ, անուն առ անուն: 40-ական թվականներից սկսած Սարոյանը շատ է ստեղծագործել նաև վեպի և թատերգական ժանրերում և դրանք ևս շռայլորեն ներթափանցված են ինքնակենսագրական մոտիվներով:

Ինքնակենսագրական տարրը ժանրային առումով առավել ինքնուրույն և ամբողջական դրսևորում է ստանում Սարոյանի ստեղծագործության ուշ և հատկապես վերջին շրջանում: Առաջին ինքնակենսագրությունը՝ «Հեծանվորդը Բևերլի Հիլսից», լույս է տեսել 1952-ին: 1960-ական թվականներից սկսած՝ մեկը մյուսին են ինքնակենսագրական, հուշագրական բնույթի հետևյալ գրքերը. «Ահա եկավ, ահա գնում է ինքդ գիտես, թե ով» (1961), “Here Comes, There goes you know Who”, “Short drive, sweet chariot” (1966), “Letters from 74rue Taitbout” (1969), “Day of Life and Death and Escape to the Moon” (1970), “Places where I’ve done time” (1972), “Sons come and go, mothers hang in forever” (1976), “Chance meetings” (1978), “Obituaries” (1979), “Births” (1983): Վերջինս, ինչպես նաև համապատասխանաբար 1984 և 1986թթ. լույս տեսած “My name is Saroyan” և “An Armenian Trilogy” գրքերը լույս տեսան գրողի մահվանից հետո: Արժե նշել, որ այս գործերը բարձր են գնահատվել նաև քննադատության կողմից: “Obituaries” գիրքը «Նյու Յորք Թայմս»-ի տվյալներով համարվել է լավագույնը 1979 թ. ինքնակենսագրությունների մեջ: Սարոյանի գրական ժառանգության մի զգալի մասը կազմող այս ստեղծագործությունները նպատակահարմար ենք գտնում դիտարկել ինքնակենսագրական-հուշագրական արձակ անվանումով: Այստեղ և՛ հուշեր են, և՛ ինքնակենսագրություն, և՛ ակնարկներ, և՛ ուղեգրություններ, և՛ նամականի, և՛ անգամ մահախոսականների և ծնունդների մասին հայտարարություններից ծնված խոհերի գրառումներ: (“Obituaries” և “Births” գրքերը):

Փաստորեն, ինքնակենսագրական տարրը, որով շռայլորեն հագեցած է նրա ամբողջ գեղարվեստական ստեղծագործությունը, այս գրքերում ձեռք բերեց իր զարգացման օրինաչափ արդյունքը և ավելի բյուրեղացավ: Ի դեպ, ինքը Սարոյանը չէր տարբերակում իր ստեղծագործությունները գեղարվեստականի և ոչ գեղարվեստականի:

Սարոյանի ինքնակենսագրական-հուշագրական արձակը առավել ուշագրավ է դառնում, երբ այն դիտարկում ենք 20-րդ դարի 50-70-ական թթ. գրականության, մասնավորապես ամերիկյան գրականության զարգացման համատեքստում, որովհետև այն համընկնում է, այսպես կոչված, վավերագրական ժանրի բուռն ծաղկման տարիներին: Վավերագրականի և գեղարվեստականի միահյուսման «սարոյանական» մոտեցումը հետագա ուսումնասիրության և առանձին հոդվածի նյութ է հանդիսանում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Սարոյան Վ. Ընտիր երկեր 4 հատորով, Երևան, 1986:
2. Callone D. My real work is being. London, 1983.
3. Foster E. William Saroyan. Boise, Idaho, 1984.
4. Lee Lawrence and Gifford Barry Saroyan: A biography. New York, 1984.
5. Saroyan A. Last Rites: The Death of William Saroyan. New York, 1982.
6. Saroyan A. W. Saroyan. San Diego: A Harvest Book, 1983.

7. Saroyan W. Inhale and Exhale. New York, 1936.
8. Saroyan W. The Bicycle Rider in Beverly Hills. New York, 1952.
9. Saroyan W. Here comes, there goes you know who. New York, 1961.
10. Saroyan W. Short drive sweet chariot. New York, 1966.
11. Saroyan W. Letters from 74 rue Taitbout. New York, 1969.
12. Saroyan W. Days of life and death and escape to the Moon. New York: Dial Press, 1970.
13. Saroyan W. Places where I've done time. London, 1972.
14. Saroyan W. Sons come and go, mothers hang in forever. New York, 1976.
15. Saroyan W. Chance meetings. New York. 1978.
16. Saroyan W. Obituaries. Berkeley Creative Art Book, 1979.
17. Saroyan W. Births. Berkeley California, 1983.
18. Saroyan W. My name is Saroyan. San Diego: A Harvest Book, 1984.
19. Saroyan W. An Armenian Trilogy. Fresno, 1986.
20. Зверев А. М. Грустный солнечный мир Сарояна. Ереван, 1982.

А. ПЕТРОСЯН – Автобиографический элемент в произведениях В. Сарояна. – Вильям Сароян вошел в литературный мир в 30-х годах прошлого века и проявил новый и своеобразный подход в изображении американской действительности своего времени и внутреннего мира человека. Через сугубо личное и на первых взгляд несущественное он приходит к значительным обобщениям. В творчестве Сарояна разные жанры хронологически строго не ограничены, но везде как опосредованно, так и прозрачно присутствует автобиографический элемент. В статье как типичный пример рассматривается сборник рассказов «Меня зовут Арам». В более позднем периоде творчества Сарояна автобиографический элемент более целостно проявился в его разнородной автобиографической прозе.

Ключевые слова: В. Сароян, внутренний мир, автобиографический элемент, дорога к приобретению идентичности, личное и художественное, мемуаристика

A. PETROSYAN – The Autobiographical Element in the Works of William Saroyan. – Appearing in the literary world in the 30-s of the 20th century W. Saroyan demonstrated a new and original approach in revealing the American reality of his time and generally the inner world of the man. He succeeded to make profound observations and come to significant conclusions through something very personal and seemingly unimportant. Chronologically there are no strict demarcations of different genres in his works but the autobiographical element is always present both implicitly and explicitly. The collection of stories “My name is Aram” is viewed in the paper. In comparatively later period of Saroyan’s writing career the autobiographical element gained its more complete reflection in his diverse autobiographical prose.

Key words: W. Saroyan, inner world, autobiographical prose, a way to identity, the personal and the fictional, memoirs